Hoofdstuk 12

Christen-democratie en Europese integratie

Hans-Martien ten Napel

Christen-democratische partijen in hun moderne vorm dateren in West-Europa over het algemeen uit de periode tijdens en kort na de Tweede Wereldoorlog. Vanaf het begin vertoonden deze partijen, mede door de uiteenlopende posities die zij innamen in de nationale politieke spectra, in ideologisch opzicht niet onaanzienlijke onderlinge verschillen. Volgens de bekende Duitse politicoloog en historicus Hans Maier zijn met name de Duitse *Christlich Demokratische Union* (CDU), de Franse *Mouvement Républicaine Populaire* (MRP) en de Italiaanse *Democrazia Cristiana* (DC) sinds hun oprichting zelfs geleidelijk verder uit elkaar gegroeid (1976:6). Slechts op twee terreinen, te weten de Europese integratiepolitiek en – zij het in mindere mate – het sociale beleid, hebben alle christen-democratische partijen volgens Maier 'gelijkaardige oplossingen gevonden. Juist hier, in de Europese politiek van De Gasperi, Schuman en Adenauer evenals in de Italiaanse, Belgische, Nederlandse, Franse en Duitse sociale wetgeving, lagen ook de belangrijkste prestaties van de christelijk-democratische partijen in de periode na de oorlog. Die vooral maken het de moeite waard, dat men zich met deze partijbeweging bezig houdt' (1976:6).

Over het door Europese christen-democratische partijen in de na-oorlogse periode voorgestane en gevoerde sociale beleid zijn wij inmiddels goed geïnformeerd dank zij recent onderzoek van in het bijzonder Kees van Kersbergen. In zijn onderzoek komt Van Kersbergen kort samengevat tot de conclusie dat de christen-democratie over een bijzondere, in hoge mate aan de traditie van de rooms-katholieke sociale doctrine ontleende, theorie van het kapitalisme beschikt. Deze theorie, die hij aanduidt met de term 'sociaal kapitalisme', leidt volgens hem tot een eigen ideologie en een sociale politiek die wezenlijk

verschilt van die van sociaal-democraten en liberalen (1992:183, 188; vergelijk ook Van Kersbergen 1991). Ook in andere analyses van het christen-democratische gedachtengoed wordt nogal eens het accent gelegd op sociaal-economische aspecten daarvan, zoals in de bekende dissertatie van G.J.M. van Wissen over *De christen-democratische visie op de rol van de staat in het sociaal-economisch leven* uit 1982 en in studies over de confessionelen en het (neo-)corporatisme in Nederland (zie bijvoorbeeld De Liagre Böhl 1991).

Voor dit hoofdstuk is het andere beleidsterrein waarover volgens Maier binnen de internationale christen-democratie vanouds een hoge mate van overeenstemming bestaat en dat tot op heden relatief onderbelicht is gebleven, als uitgangspunt gekozen: de Europese integratiepolitiek. In de eerste plaats zal kort worden stilgestaan bij de inhoud van het christen-democratische gedachtengoed ten aanzien van de eenwording van Europa. Ten tweede komen de resultaten van het streven naar Europese integratie door de christen-democratische partijen aan de orde. In de derde plaats zal worden ingegaan op de gevolgen die het proces van Europese eenwording met zich meebrengt voor de Europese partijvorming in het algemeen en de federatie van christen-democratische partijen in de Europese Gemeenschap, de Europese Volkspartij (EVP), in het bijzonder. De centrale stelling die daarbij zal worden verdedigd is dat het door het relatieve succes van de Europese integratiepolitiek van (onder anderen) de christen-democraten aannemelijk is dat binnenkort ook op andere beleidsterreinen convergentie zal optreden tussen de bij de EVP aangesloten partijen, iets waarvan – zie Maier – lange tijd geen sprake is geweest. Het hoofdstuk wordt afgesloten met enkele opmerkingen over de vraag of de Europese christen-democratie het slachtoffer dreigt te worden van haar eigen succes.

De plaats van Europa in de christen-democratische ideologie

Een recente illustratie van het belang dat door de christen-democratie wordt gehecht aan de internationaal-politieke dimensie van haar gedachtengoed biedt het in mei 1993 door het partijcongres van het Nederlandse CDA unaniem aanvaarde nieuwe beginselprogramma, 'Program van Uitgangspunten' genaamd. De vijf hoofdstukken uit dit program, respectievelijk getiteld 'Democratie als verworvenheid en opdracht', 'Veiligheid en recht', 'Werk en welzijn', 'Milieu en rentmeesterschap' en 'Naar een cultuur van verantwoordelijkheid', kennen elk een drieslag, dat wil zeggen behalve een Nederlands,

ook een Europees en een mondiaal gedeelte. Als het uiteindelijke doel van de Europese integratiepolitiek van het CDA noemt het Program van Uitgangspunten 'een communautaire rechtsorde waarin een Europese overheid beschikt over duidelijk afgebakende eigen taken. Deze moet onder effectieve controle staan van het Europese Parlement, dat op de betreffende beleidsvelden medewetgevende en controlerende bevoegdheden heeft, en van een orgaan waarin de lidstaten op democratische wijze vertegenwoordigd zijn' (1992:26-27; zie voorts Wetenschappelijk Instituut voor het CDA 1990:312-335; CDA en Wetenschappelijk Instituut voor het CDA 1991).

Uitgebreider op dit punt is het in november 1992 te Athene vastgestelde nieuwe basisprogramma van de EVP (1993). In artikel 201 hiervan wordt gesteld, dat de EVP een geleidelijke uitbouw voorstaat van de Europese Gemeenschap (EG) tot een echte, federale Politieke Unie. Artikel 206 voegt hieraan toe, dat de bevoegdheidsverdeling tussen Unie, lidstaten en regio's moet worden georganiseerd op basis van het zogeheten subsidiariteitsbeginsel. Deze term is inmiddels zodanig ingeburgerd geraakt dat hij door nagenoeg alle politieke stromingen in Europa wordt gebruikt, zonder dat evenwel duidelijk is of er steeds hetzelfde mee wordt bedoeld. Voor de EVP houdt het beginsel in dat aan de Unie slechts die bevoegdheden dienen te worden overgedragen die zij zelf het beste zou benutten of die alleen zij kan benutten. Volgens artikel 215 van het EVP-basisprogramma kan het recente Verdrag van Maastricht worden beschouwd als een belangrijke stap op weg naar de Europese Unie. Wel bepaalt artikel 218, tenslotte, dat de EVP erop zal toezien dat de herziening van het Verdrag van Maastricht, die zij vóór 1996 wenst, in de richting van verdere communautarisering (federalisering) gaat.

Twee zaken vallen op. In de eerste plaats bestaat er, zoals Michael P. Fogarty reeds eerder opmerkte, een sterke gelijkenis tussen de christen-democratische opvattingen over de bevoegdhedenverdeling binnen nationale staten en die binnen de EG: 'The most effective form of union seems to them to be federal, with limited but strong legislative and executive powers conferred on a supra-national authority. (...) A European Federation would it is true be an entity even less "personal" and more remote from the man in the street than a State, and the Christian Democrats naturally insist on the maximum autonomy for their own countries within it; just as within the State they insist on a maximum of autonomy for provinces and local authorities. But this local autonomy should still, they feel, be limited, in the European Federation as in the national State, by the legislative and executive powers of the larger unit of government' (1957:98). In de tweede plaats springt de continuïteit in het oog tussen de christen-democratische opvattingen over Europa zoals Fogarty die in bovenstaand citaat uit 1957 weergeeft en de formuleringen uit de recent

vastgestelde beginselprogramma's van het CDA en de EVP. Overigens had reeds in 1932 een aantal christelijk geïnspireerde partijen tijdens een congres in Keulen, waaraan voor Nederland de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP) deelnam en waarbij onder anderen Adenauer, De Gasperi en Schuman aanwezig waren, een slotverklaring uitgegeven, waarin zij stelden: 'Man muß eine umfangreichere Zusammenarbeit zwischen allen europäischen Nationen bekräftigen und fördern, um auf diesem Kontinent einen Gemeinsamen Markt für die Produktion und den freien Güterverkehr und -verbrauch zu schaffen. (...) Da (...) eine vollständige Vereinigung, die das Endziel darstellt, nicht unmittelbar und direkt erreicht werden kann, muß man schrittweise Zollbarrieren, Handels- und finanzielle Hindernisse beseitigen, die einen regelmäßigen Güteraustausch verhindern, um so rasch wie möglich einen freien Waren-, Kapital- und Personenverkehr zu verwirklichen' (Lücker en Hahn:242).

Het wekt derhalve weinig verwondering dat, zoals Irving opmerkt, 'whatever their later failings and disappointments, the Christian Democrats – and most notably Schuman, Adenauer and De Gasperi – were amongst the most important architects of European unity in the 1940s and 1950s' (1979:234; vergelijk voor Nederland Dik 1979; Smid 1993). Minder bekend is dat tussen 1947 en 1956 een groep van ongeveer twintig christen-democratische voormannen uit West-Europa elkaar gemiddeld drie à vier keer per jaar te Genève ontmoette. Roberto Papini, die een deel van de notulen van deze besprekingen heeft kunnen inzien, concludeert dat '[c]es rencontres, ignorées de l'opinion publique, furent d'une importance historique: elles favorisèrent le rapprochement franco-allemand, la coopération européenne et même celle entre démocrates-chrétiens (qui collaboraient parallèlement de façon officielle au sein des Nouvelles Equipes Internationales)' (1988:71-72). Eveneens minder bekend is dat de van oorsprong niet-christen-democratische partijen, die na de verschillende uitbreidingen van de EG in de jaren zeventig en tachtig bij de EVP aansluiting hebben gezocht en verkregen – zoals de Griekse *Nea Demokratia* (ND), de Portugese *Centro Democratico Social* (CDS) en de Spaanse *Partido Popular* (PP) -, ook worden gekenmerkt door een in vergelijking tot de andere politieke partijen en bewegingen uit deze landen zeer consistente pro-Europese opstelling (Alvarez-Miranda 1993). Voor de Ierse *Fine Gael* (FG) geldt in grote lijnen hetzelfde (Fitzgerald 1993). Slechts de Britse Conservatieven zijn in dit opzicht ambivalenter. Dat is dan ook echter niet toevallig een van de voornaamste *beleidsinhoudelijke* overwegingen geweest voor de EVP om de aansluiting van de Tories geruime tijd tegen te houden. Hierbij dient overigens te worden aangetekend, dat de opstelling van Margaret Thatcher ten aanzien van het proces van Europese integratie zeker niet representatief kan worden genoemd voor de Britse Conservatieve Partij als geheel. Deze partij is na de machtsover-

name door John Major dan ook weer een enigszins andere richting ingeslagen, al blijven de verschillen met de EVP bestaan. 'For us, the nation state is here to stay', verklaarde Major onlangs (1993). Door de bank genomen lijkt echter de conclusie van Franz Horner gerechtvaardigd, 'daß konservative und christdemokratische Parteien grundsätzlich in der positiven Bewertung der europäischen Einigungsbewegung übereinstimmen und sich insofern auch von den Sozialdemokraten unterscheiden' (1981:100). Dit ondanks de sterke Atlantische gerichtheid van de meeste christen-democratische en conservatieve partijen op veiligheidspolitiek gebied.

Een interessante vraag is waaruit de resolute pro-Europese opstelling van de christen-democratische partijen kan worden verklaard, afgezien van strikt economische motieven die ongetwijfeld óók van belang zijn geweest. De Franse politicoloog Yves Mény heeft in dit verband de hypothese opgeworpen, dat deze opstelling voortkomt uit het feit dat rooms-katholieken lid zijn van een wereldkerk en dus van huis uit internationaal georiënteerd zijn. Letterlijk schrijft hij: 'Perhaps the fact that their leaders belonged to a supranational Church and their common faith made them readier than others to overstep nation state boundaries' (1993:70). Hoewel moeilijk bewijsbaar, lijkt deze hypothese te worden ondersteund door het feit dat de protestants-christelijke partijen in Nederland zich traditioneel sterker identificeerden met de eigen natie. Dit gold weliswaar vooral voor de Christelijk-Historische Unie (CHU), maar tot op zekere hoogte ook voor de Anti-Revolutionaire Partij (ARP). Hoewel de antirevolutionairen vanouds betrekkelijk consistent waren in de interesse die zij aan de dag legden voor het buitenland en de buitenlandse politiek (Kuiper 1992:12), betrof deze belangstelling geruime tijd in het bijzonder andere overwegend protestantse naties en de diverse overzeese gebiedsdelen. Thans vindt men de gereserveerde houding jegens Europese integratie nog duidelijk terug bij de drie kleinere (protestants-)christelijke partijen in de Tweede Kamer, te weten de Staatkundig-Gereformeerde Partij (SGP), het Gereformeerd Politiek Verbond (GPV) en de Reformatorisch Politieke Federatie (RPF) (zie bijvoorbeeld Verbrugh 1991). Ook de overwegend lutherse christelijke partijen in Scandinavië zijn aanzienlijk minder Europa-*minded* dan de EVP. Deze partijen – de *Kristelig Folkeparti* in Noorwegen, de *Suomen Kristillinen Liitto* (SKL) in Finland, de *Kristdemokratiska Samhällspartiet* (KDS) in Zweden en de *Kristeligt Folkeparti* in Denemarken – zijn zowel in dit als in andere opzichten in feite beter vergelijkbaar met de klein-rechtse partijen in Nederland dan met de politieke stroming van de christen-democratie (Madeley 1977, 1992; Karvonen 1993). Weliswaar werkt een groot aantal uit de Reformatie voortgekomen kerkgenootschappen sinds de Tweede Wereldoorlog samen binnen de Wereldraad van Kerken, maar de

rooms-katholieke kerk blijft toch universeler van karakter. Overigens speelt bij de hierboven genoemde protestants-christelijke partijen tevens een rol de zorg voor het behoud van de eigen identiteit in het overwegend rooms-katholieke Europa.

Een tweede mogelijke verklaring voor de pro-Europese opstelling van de christen-democratie schuilt in het voor deze stroming kenmerkende streven naar verzoening van maatschappelijke tegenstellingen. In zijn hierboven reeds genoemde werk benadrukt Van Kersbergen in navolging van andere auteurs terecht het belang hiervan voor een goed begrip van de achtergronden van de sociale politiek van de Europese christen-democratische partijen. Letterlijk schrijft hij: 'Integratie, de harmonie tussen klassen en sociale groepen in het algemeen, het principieel genegen zijn tot schikking, vergelijk en pluriformiteit, zijn sleutelbegrippen voor een zinvolle definitie van christen-democratie. Wat de christen-democratie onderscheidt van andere bewegingen is een ingebakken en niet aflatende inspanning om tot een vergelijk te komen tussen sociale groepen met mogelijk tegenstrijdige belangen' (1992:183). En: 'Men zou de christen-democratie kunnen omschrijven als een politieke beweging die een werkbaar compromis tussen klassen en sociale groepen probeert te bewerkstelligen. Het probleem van, of de keuze voor, de christen-democratie is nooit geweest *of* er steun diende te worden gezocht bij één sociale groep of juist bij meerdere lagen, maar veeleer *hoe* een levensvatbare bemiddeling tussen maatschappelijke belangen tot stand gebracht kon worden' (187). Deze voor de christen-democratie kenmerkende 'integratieve ideologie' lijkt zonder veel problemen behalve op sociaal-economisch terrein ook toepasbaar op het onderlinge verkeer tussen volkeren en (democratische) staten in de internationale samenleving. Hieruit valt dan wellicht tevens te verklaren dat, zoals Maier constateerde, uitgerekend op sociaal-economisch en Europees-politiek terrein de christen-democratische partijen in Europa vanaf het begin in ideologisch opzicht de grootste samenhang vertoonden.

Hoe dit verder precies zij, in het kader van deze bundel is het van belang vast te stellen dat de hierboven in het kort behandelde opvattingen van de Europese christen-democratische partijen ten aanzien van de Europese integratie in hoge mate als 'bijzonder' zijn aan te merken. De internationale sociaal-democratie heeft zich vanouds immers ambivalenter opgesteld jegens de Europese eenwording (zie bijvoorbeeld Heyting 1992), terwijl een deel van de liberaal-democraten zeker recentelijk – men denke aan de door de VVD ingenomen positie in het Nederlandse debat over het Verdrag van Maastricht – overwegend de *economische* voordelen ervan benadrukt en minder geneigd lijkt om zoals de christen-democraten tevens belang toe te kennen aan de meer *politieke* aspecten van de samenwerking (zie echter Van Aardenne e.a. 1992).

Het relatieve succes van de christen-democratische Europese integratiepolitiek

De vraag rijst in hoeverre het resolute streven van de christen-democratie naar Europese integratie tot op heden vruchten heeft afgeworpen. Deze vraag is eenvoudiger gesteld dan beantwoord. Zoveel staat echter wel vast dat het een simplificatie zou zijn, en dus onjuist, om alle in de loop van de na-oorlogse periode geboekte resultaten op dit terrein exclusief toe te schrijven aan ideologische factoren in het algemeen of de politiek van christen-democratische partijen en bewegingen in het bijzonder. Zoals hierboven reeds werd aangestipt, is vanuit diverse andere politieke stromingen – zij het wellicht minder consistent en deels vanuit andere drijfveren – eveneens in deze richting gewerkt, terwijl bovendien tal van andere politieke en niet-politieke factoren op het integratieproces hebben ingespeeld. Gewezen zij hier slechts op de impuls tot samenwerking die indertijd is uitgegaan van de Amerikaanse financiële hulp onder het Marshall-plan.

Dit gezegd hebbende, kan echter worden vastgesteld dat de christen-democratie op dit terrein nogal succesvol lijkt te zijn geweest, zeker in vergelijking tot andere beleidssectoren. Zo weten wij inmiddels uit onderzoek dat, ondanks de aandrang vanuit onder andere het CDA tot vermaatschappelijking en accentuering van kerntaken van de overheid, onder de eerste twee kabinetten-Lubbers op terreinen als die van de sociale zekerheid, het technologiebeleid en de media niet tot een substantieel andere reguleringsstijl is overgegaan (Balkenende 1992:284). Ook met betrekking tot andere traditionele binnenlands-politieke issues, zoals abortus, euthanasie en gelijke behandeling, heeft het CDA in het verleden meer dan eens bakzeil moeten halen, althans water bij de wijn moeten doen. De paradox van een in politiek opzicht duurzaam door confessionelen gedomineerd land, dat niettemin regelmatig de internationale pers haalt door zijn 'vrijzinnige' wetgeving, is bekend. Deze noodzaak voor christen-democraten om voortdurend compromissen te sluiten geldt tot op zekere hoogte weliswaar ook voor de Europese integratiepolitiek, maar althans tot op heden niet in gelijke mate.

Hoewel de samenwerking, na de euforie rondom het project 'Europa 1992', thans weer enigszins in een impasse lijkt te zijn geraakt, wordt de hoofdlijn van de geschiedenis van West-Europa na de Tweede Wereldoorlog ongetwijfeld gevormd door een langzaam maar zeker verder voortschrijdende Europese integratie (zie bijvoorbeeld Weiler 1991). Van een Verenigde Staten van Europa is weliswaar nog lang geen sprake, zo het daar al ooit van zal komen. Voor wie bedenkt hoe betrekkelijk kort het proces van Europese integratie nog slechts

aan de gang is, amper 40 jaar, valt echter desondanks eerder de spectaculaire vooruitgang dan de stagnatie op.

Een concrete illustratie van het proces van Europese integratie, buiten de puur economische sfeer – waar de integratie vanzelfsprekend het verst is voortgeschreden -, biedt de sfeer van het recht. In de afgelopen decennia is een autonome Gemeenschapsrechtsorde gecreëerd, terwijl tevens sprake is van een geleidelijke convergentie van nationale rechtsstelsels binnen de EG. Dit laatste is minder voor de hand liggend dan het op het eerste gezicht wellicht lijkt. West-Europa vormt immers vanouds de bakermat voor drie van de grote rechtstradities van de wereld: dit geldt voor Frankrijk met betrekking tot de *civil law*, voor het Verenigd Koninkrijk met betrekking tot de *common law* en – nogal eens veronachtzaamd – evenzeer voor Duitsland. Niettemin zijn de rechtsstelsels van de twaalf EG-lidstaten zoals gesteld langzaam maar zeker naar elkaar aan het toegroeien, waarbij het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen in Luxemburg een moeilijk te overschatten rol speelt. Dit transnationale hof wordt, tezamen met het Amerikaanse Hooggerechtshof, momenteel reeds tot de machtigste gerechtshoven ter wereld gerekend (vergelijk bijvoorbeeld Gibson en Caldeira 1993:1). Door staatsrechtsgeleerden als T. Koopmans is in dit verband wel het belang van de zogeheten comparatieve methode benadrukt (1991:497). Deze methode houdt kort gezegd in, dat rechters in het Europese Hof van Justitie voor de oplossing van casus te rade plegen te gaan bij de diverse nationale rechtsstelsels van de EG-lidstaten. Nadat men vervolgens een synthese tot stand heeft gebracht, gaan de uitspraken van het Hof in de vorm van jurisprudentie terug naar de lidstaten. Op deze wijze is er sprake van een duidelijke wisselwerking: enerzijds wordt de jurisprudentie van het Europese Hof beïnvloed door de nationale rechtsstelsels, anderzijds worden de nationale rechtsstelsels beïnvloed door de jurisprudentie van het Hof van Justitie in Luxemburg.

Analoog aan en mede als uitvloeisel van de communautaire rechtsorde, is de afgelopen decennia tevens geleidelijk een Europees politiek stelsel ontstaan (Wolters 1992). Dit Europese politieke stelsel wijkt in een aantal opzichten af van de nationale politieke stelsels in de EG-lidstaten. Wie bijvoorbeeld een klassiek staatsrechtelijk model als dat van de 'trias politica' op de EG toepast, komt tot verrassende resultaten (Lenaerts 1991). Dat is echter nog geen reden om het bestaan en de geleidelijk toenemende relevantie van dit Europese politieke stelsel voor de nationale en internationale besluitvorming te ontkennen of te veronachtzamen. De hierboven gesignaleerde impasse in de Europese samenwerking wordt mede veroorzaakt doordat de democratische revolutie van 1989 de EG meer dan ooit voor het dilemma van 'verbreding' versus 'verdieping' heeft geplaatst. Dit probleem is dermate complex en kent zoveel

verschillende kanten (zie bijvoorbeeld Andriessen 1991), dat het nauwelijks verwonderlijk is dat men er in de diverse nationale hoofdsteden en in Brussel grote moeite mee heeft. Een Europa van meerdere snelheden is de vermoedelijke uitkomst van het huidige herbezinningsproces en – hoewel niet haar eerste voorkeur – evenmin noodzakelijkerwijs in strijd met het gedachtengoed van de christen-democratie ten aanzien van de eenwording van Europa.

Gevolgen voor de EVP

Het is intussen alleszins aannemelijk dat het in de vorige paragraaf kort aangeduide proces van Europeanisering – indien dit zich inderdaad blijkt door te zetten – de komende jaren zal leiden tot een zekere convergentie tussen de politieke partijen in de diverse nationale politieke stelsels van de EG-lidstaten. Een nadere precisering is in dit verband echter op haar plaats. Zo maken Richard S. Katz en Peter Mair (1993:1-2) in een recent paper onderscheid tussen wat zij aanduiden als *across-system convergence* en *within-system convergence*. Onder de eerste vorm van convergentie verstaan zij het naar elkaar toegroeien van tot dezelfde politieke familie behorende politieke partijen uit de diverse EG-lidstaten. *Within-system convergence* houdt in, dat de verschillende politieke partijen binnen elk van de EG-lidstaten in toenemende mate overeenkomsten gaan vertonen. Tenslotte opperen zij nog de mogelijkheid van convergentie van de *partijstelsels* van de EG-lidstaten, 'in the sense that their overall patterns become more similar' (1993:4).

Katz en Mair erkennen in hun paper expliciet de invloed die in dit verband kan uitgaan van het proces van Europese integratie, waarvoor zij globaal drie redenen aandragen. In de eerste plaats is dat het feit dat de onderscheiden transnationale partijfederaties ten behoeve van de rechtstreekse verkiezingen voor het Europees Parlement ernaar streven om met een gemeenschappelijk programma uit te komen. Van deze gemeenschappelijke verkiezingsprogramma's gaat indirect een invloed uit op de nationale verkiezingsprogramma's van de bij de federaties aangesloten partijen. Ten tweede draagt het proces van Europese integratie ertoe bij, dat in toenemende mate dezelfde politieke issues binnen de nationale politieke stelsels van de EG-lidstaten op de politieke agenda verschijnen. In de derde en laatste plaats kan de Europese eenwording tot convergentie leiden doordat, naarmate beslissingen op meer beleidsterreinen worden overgeheveld naar communautair niveau, de nationale beleidsmarges ook op de overblijvende terreinen in de bij de EG aangesloten staten krimpen (1993:7-8).

In het bijzonder de eerste door Katz en Mair genoemde reden wijst op de rol van de transnationale partijfederaties in dit hele proces. Wat deze partijfederaties betreft valt op, dat vooral in de periode rond de eerste rechtstreekse verkiezingen voor het Europees Parlement in de wetenschappelijke literatuur nogal eens werd gewezen op de mogelijkheid dat zij een gelijkwaardige plaats zouden gaan innemen naast de nationale partijen (zie bijvoorbeeld Pridham en Pridham 1979a, 1979b). Toen hiervan niet onmiddellijk sprake bleek te zijn, groeiden geleidelijk de twijfels over de toekomst van de partijfederaties. Zo betoogde de Italiaanse politicoloog Luciano Bardi onlangs, dat de nog altijd structureel zwakke positie van het Europees Parlement nationale partijdelegaties ervan zou weerhouden om de samenwerking met zusterpartijen te intensiveren. Hij voegt hieraan toe, dat 'the real obstacle to the transnationalization of the European party system comes from the predominance of national parties, as our research on transnational federations has shown'. Zijn slotsom luidt dat '[e]ven if the increasing importance attributed by the European publics to the solution of problems requiring supranational attention may place nationally entrenched parties in disadvantageous positions, at the present time, resistances to the transnationalization of the European party system seem to be more powerful than the incentives' (1993:15; vergelijk ook Bardi 1992).

Bij de bepaling van de huidige plaats van de transnationale partijfederaties dient er echter voor te worden gewaakt dat niet op grond van het feit dat nationale partijen belangrijk blijven, wordt geconcludeerd dat transnationale partijen er *dus* niet toe doen. In dit verband kan een vergelijking met de positie van de nationale staten verhelderend werken. Toen het proces van Europese integratie eenmaal op gang was gekomen, was een van de kernvragen – ook in theoretisch opzicht – wat de toekomst zou zijn van de natiestaat. Inmiddels weten wij dat de nationale staten in West-Europa, hoewel zij in de loop van de jaren een aanzienlijk aantal bevoegdheden hebben overgedragen aan 'Brussel', als zodanig niettemin voortbestaan (vergelijk Hoffmann 1966, 1983).

In de tweede plaats lijken zich in dit verband niet onbelangrijke verschillen voor te doen *tussen* de verschillende partijfederaties, verschillen die ten dele ongetwijfeld samenhangen met de opstelling van de onderscheiden partijfederaties ten aanzien van het proces van Europese integratie als zodanig. Zo kon Irving eind jaren zeventig weliswaar, geheel in de lijn van Maier, nog schrijven dat '[a]ltogether then it would seem to be unwise to expect too much of Christian Democracy as a political force in the European Community – at least in the short term: there are powerful Christian Democratic parties in many of the Community countries, a rich and varied Christian Democratic tradition, but as yet no such thing as a unified, transnational European Christian Democrat movement' (1979:260). Inmiddels blijkt de ideologische

en organisatorische samenhang binnen de EVP echter te zijn gegroeid, getuige onder meer analyses van het stemgedrag van leden van de EVP-fractie in het Europees Parlement (Bardi 1993:12). Deze samenhang lijkt bovendien groter dan die binnen de sociaal-democratische en liberaal-democratische partijfederaties, hoewel ook hier de ontwikkeling niet stilstaat.

Een belangrijke reden om van een toegenomen gewicht van in elk geval de federatie van christen-democratische partijen in de EG te spreken, is de vorming binnen de EVP van de zogeheten Topconferentie van Regeringsleiders en Partijvoorzitters. De bijeenkomsten van deze Topconferentie hebben tot doel de christen-democratische leden van de Raad van Europese Regeringsleiders en het Franse Staatshoofd zoveel mogelijk op één lijn te brengen. Naarmate men hier beter in slaagt, kan de invloed op de besluitvorming in de Europese Raad groter zijn. Een sprekend voorbeeld hiervan is de wijze waarop christen-democratische eerste ministers als Andreotti (Italië), Kohl (Duitsland), Lubbers (Nederland), Martens (België), Mitsotakis (Griekenland) en Santer (Luxemburg) – tot verrassing van met name de Britse premier Thatcher – de besluitvorming tijdens de Europese Top van 27 oktober 1990 in Rome over het tijdschema voor de Europese Monetaire Unie (EMU) naar hun hand wisten te zetten. Mede naar aanleiding van het succes van de christen-democraten met deze strategie, vinden dergelijke Topconferenties overigens thans ook plaats in sociaal-democratische en liberaal-democratische kring (Jacobs, Corbett en Shackleton 1992:86-87; Hix 1993:9-10). In artikel 138a van het Verdrag van Maastricht wordt bovendien, mede op instigatie van de verschillende partijfederaties, het belang van Europese politieke partijen voor het eerst expliciet erkend.

Hoewel Katz en Mair terecht beklemtonen dat op dit punt nader (empirisch) onderzoek geboden is (1993:1), is het op grond van in het bijzonder het toenemende gewicht van de transnationale partijfederaties aannemelijk dat het proces van *across-system convergence* – dat reeds geruime tijd aan de gang is – zich de komende jaren in versterkte mate zal doorzetten. Van belang hierbij is tevens de toenemende samenwerking tussen de wetenschappelijke bureaus van de bij de EVP aangesloten partijen. Een drijvende kracht achter dit laatste vormt het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, dat de laatste tijd druk doende is het resultaat van zijn nationale ideologische inspanningen uit de jaren tachtig naar Europees niveau te 'vertalen' (zie bijvoorbeeld Wetenschappelijk Instituut voor het CDA 1993) – iets wat inderdaad noodzakelijk lijkt omdat het op zichzelf belangwekkende rapport *Publieke Gerechtigheid* althans tot op zekere hoogte het karakter draagt van een 'staatsleer voor een verdwenen staat' (Van den Berg 1991). De door Katz en Mair genoemde *within-system convergence* lijkt zich momenteel eveneens reeds voor te doen, zij het (vooralsnog) in mindere mate.

Van convergentie tussen de *partijstelsels* van de EG-lidstaten, daarentegen, lijkt nog betrekkelijk weinig sprake, maar voor de toekomst is ook deze vorm van convergentie niet volledig uit te sluiten. Een en ander betekent dat het politieke stelsel van de EG zeker voorlopig zal worden gekenmerkt door een *split* of asymmetrisch partijstelsel (Smith 1989:165-166), zoals bijvoorbeeld ook Duitsland, Oostenrijk en Zwitserland dat kennen. Dit houdt in dat het partijstelsel op het niveau van de EG afwijkt van de partijstelsels van een of meer lidstaten van de EG.

De voorlopige aanwezigheid van een asymmetrisch partijstelsel binnen de EG doet de vraag rijzen of er meer sprake zal zijn van invloed van nationale politieke partijen op de transnationale partijorganisaties, dan wel van invloed van de transnationale partijorganisaties op de diverse nationale politieke partijen. Deze vraag lijkt vooralsnog niet eenduidig te beantwoorden. Zo ziet men binnen de stroming van de christen-democratie enerzijds dat er sprake is van beïnvloeding van een nationale politieke partij als het CDA door de EUCD/EVP. Tot op zekere hoogte kan de vorming van deze partij zelfs worden beschouwd als ingegeven door de wens om volwaardig in de Europese organisatie van christen-democratische partijen te kunnen participeren. Daarvoor zou een duurzaam gescheiden optrekken van antirevolutionairen, christelijk-historischen en rooms-katholieken, dat toch reeds bevreemding wekte bij de Europese zusterpartijen, immers een barrière van formaat hebben betekend (Ten Napel 1992:52-55, 354-356). Ook valt op dat het CDA in artikel 3 van zijn nieuwe Program van Uitgangspunten voor het eerst opmerkt zich open te stellen niet alleen voor hetgeen christelijke kerken en maatschappelijke organisaties in Nederland te melden hebben, maar ook voor opvattingen van christen-democratische partijen en bewegingen in andere landen. Anderzijds is een zekere (ideologische) invloed van het CDA op de EVP evenmin op voorhand uit te sluiten, zoals blijkt uit het in december 1992 te Athene vastgestelde nieuwe basisprogramma van de EVP.

De vraag welk partijstelsel in het asymmetrische partijstelsel van de EG dominant zal zijn, is in het geval van de christen-democratische stroming extra relevant in verband met de aansluiting van steeds meer van oorsprong niet-christen-democratische partijen bij de EVP. De reden hiervoor schuilt, zoals hierboven reeds kort ter sprake kwam, in het feit dat de christen-democratie vooral hecht geworteld is in de oorspronkelijke zes EG-lidstaten. Naarmate de EG in de jaren zeventig en tachtig verder uitbreidde, zochten meer conservatieve partijen aansluiting bij de EVP (zie onder meer Hanley 1992; Johansson 1993; Koole en Ten Napel 1993). In het bijzonder binnen de Nederlandse, de Belgische en de Italiaanse christen-democratische partijen heeft dit in het (recente) verleden weerstanden opgeroepen, terwijl de Duitse CDU/CSU

juist als grote voortrekker fungeerde. Zeker nu de toekomst van de *Democrazia Cristiana* door de recente ontwikkelingen in Italië onzeker is, lijkt het verzet tegen deze ontwikkeling definitief gebroken. Overigens is het de vraag of de weerstanden tegen samenwerking met conservatieve partijen in Europees verband altijd even rationeel zijn geweest, gelet op het feit dat het conservatieve en het christen-democratische gedachtengoed – hoewel verschillen aanwezig blijven – de laatste decennia geleidelijk meer overeenkomsten zijn gaan vertonen (vergelijk onder meer Girvin 1988:9-10; Keating 1992; Lucardie en Ten Napel 1993; zie voorts hoofdstuk 3 van deze bundel).

Tot slot

Tot welke conclusies over christen-democratie en Europese integratie leiden de bovenstaande paragrafen? Alvorens deze vraag te beantwoorden, is het nuttig terug te keren naar de these van Maier die het vertrekpunt voor dit hoofdstuk vormde. Maier stelde in 1977, dat de christen-democratische partijen in Europa er tot dan toe slechts op twee terreinen, te weten de Europese integratiepolitiek en de sociale politiek, in waren geslaagd ongeveer vergelijkbare posities in te nemen. In dit hoofdstuk is betoogd dat het door het relatieve succes van de Europese integratiepolitiek van de christen-democraten aannemelijk is dat de komende tijd ook op andere terreinen convergentie zal optreden tussen Europese christen-democratische partijen. Het resolute streven naar Europese eenwording door de christen-democratische partijen heeft immers, in combinatie met andere factoren, geleid tot het ontstaan van een Europees politiek stelsel. Als gevolg hiervan wint de EVP gestaag aan gewicht, hetgeen via onder meer de voorbereiding van gemeenschappelijke verkiezingsprogramma's en samenwerking op politiek-wetenschappelijk terrein op zijn beurt weer zal bijdragen tot een toenemende ideologische convergentie tussen de bij deze transnationale partijfederatie aangesloten nationale partijen.

De vraag rijst, tenslotte, of de christen-democratie niet het slachtoffer van haar eigen succes op het punt van de Europese integratiepolitiek dreigt te worden. Anders dan in de EG van de zes van voorheen, moet deze politieke familie in de EG van de twaalf – die in de (nabije) toekomst overigens waarschijnlijk nog verdere uitbreiding zal ondergaan – immers in toenemende mate samenwerking zoeken met van oorsprong niet-christen-democratische partijen. Het is niet ondenkbaar dat de ontwikkeling van christen-democratische in de richting van moderne liberale en/of conservatieve partijen, die de christelijke

traditie erkennen als één van hun (verscheidene) inspiratiebronnen, door dit alles zal worden versneld (vergelijk Lucardie en Ten Napel 1993).

Gewaakt dient in dit verband echter te worden voor de neiging om de christen-democratische partijen waarmee men het beste bekend is – *in casu* de Nederlandse en de Belgische – als maatstaf voor de Europese christen-democratie te hanteren. In het nieuwe basisprogramma van de EVP wordt in artikel 163 de band bevestigd 'tussen de christelijke principes en waarden, geïnspireerd door het Evangelie en het christelijk cultureel erfgoed en de Mensenrechten en de democratische idealen van vrijheid en gelijkheid, de sociale rechtvaardiging en verdediging [sic] en de solidariteit'. Artikel 166 voegt hieraan toe dat als zij op enigerlei wijze afstand zou nemen van deze waarden, 'de EVP niets meer [zou] zijn dan een machtsmachine zonder ziel en zonder toekomst'. Op basis van de voorgaande paragrafen kan worden geconcludeerd dat de EVP inmiddels weliswaar zeer wel kan worden gekwalificeerd als een 'machtsmachine', maar dan een die – althans indien geen specifiek Nederlandse of Belgische maatstaven worden aangelegd, maar wordt vergeleken met hetzij nationale politieke partijen uit andere EG-lidstaten hetzij de sociaal-democratische en liberaal-democratische transnationale partijfederaties – allerminst geheel 'zonder ziel' is en evenmin op voorhand 'zonder toekomst'. In politicologische analyses van de machtspositie van de christen-democratie en de *impact* van door haar gevoerd beleid, dient de komende tijd derhalve in toenemende mate ook de kwestie van de Europese partijvorming te worden betrokken.

Literatuur

Alvarez-Miranda, Berta
1993 *Depolarization and Convergence of Southern European Party Systems on the Issue of EC Membership*, Paper submitted to the ECPR Joint Sessions, Leiden.

Andriessen, F.H.J.J.
1991 *De integratie van Europa: nu of nooit!? Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar in de 'Europese integratie' aan de Rijksuniversiteit te Utrecht op vrijdag 18 oktober 1991*. Utrecht, Onderwijs Media Instituut.

Aardenne, G.M.V. van, e.a.
1992 *Europa: een volgende akte. Een verkenning van de grondslagen en de toekomst van de Gemeenschap en de positie van Nederland daarin*. 's-Gravenhage, Prof.Mr. B.M. Teldersstichting.

Balkenende, J.P.
1992 *Overheidsregelgeving en maatschappelijke organisaties*. Alphen aan den Rijn, Samsom H.D. Tjeenk Willink.

Bardi, L.
1992 'Transnational Party Federations in the European Community.' In: Richard S. Katz en Peter Mair (red.), *Party Organizations. A Data Handbook*. Londen, Sage, pp. 931-973.
1993 *Transnational Party Federations, EP Party Groups and the Building of a European Party System*, Paper submitted to the ECPR Joint Sessions, Leiden.

Berg, J.Th.J. van den
1991 '"Publieke gerechtigheid": staatsleer voor een verdwenen staat.' *Socialisme en Democratie*, 48, 10, pp. 416-423.

CDA
1992 *Ontwerp-Program van Uitgangspunten*. Z.pl., CDA.

CDA en Wetenschappelijk Instituut voor het CDA
1991 *De betekenis van de christen-democratische politieke overtuiging voor de komende tien jaar in Europese context*. Houten, Bohn Stafleu Van Loghum.

Dik, Jan Bron
1979 *Christen-democraten en Europa. Een onderzoek naar de houding van de ARP, de CHU en de KVP ten aanzien van de Europese samenwerking en eenwording 1945-1980*. Doctoraalscriptie, Vakgroep Eigentijdse Geschiedenis, Rijksuniversiteit Groningen.

EVP
1993 'Basisprogram van de Europese Volkspartij, goedgekeurd door het IXe EVP-Congres Athene, 11-13 november 1992.' *EVP Bulletin*, 1/2, pp. 1-15.

Fitzgerald, Rona
1993 *Inter-Party Relationships in National and European Parliamentary Arenas. The Response of National Parties to Membership of Transnational Parties – A Case Study of the Fine Gael Party*, Paper submitted to the ECPR Joint Sessions, Leiden.

Fogarty, Michael P.
1957 *Christian Democracy in Western Europe, 1820-1953*. Londen, Routledge & Kegan Paul.

Gibson, James L. en Gregory A. Caldeira
1993 *The Legitimacy of the Court of Justice in the European Community: Models of Institutional Support*, Paper submitted to the Annual Meeting of the Midwest Political Science Association, Chicago.

Girvin, Brian
1988 'Introduction: Varieties of Conservatism.' In: Idem (red.), *The Transformation of Contemporary Conservatism*. Londen, Sage, pp. 1-12.

Hanley, David
1992 *The European People's Party: Towards a New Party Form?*, Paper ECPR Joint Sessions, Limerick.

Heyting, R.
1992 *Tussen nationalisme en internationalisme. De Britse en de Nederlandse sociaal-democratie, de nationale staat en de Europese integratie*. Arnhem/Deventer, Gouda Quint/Kluwer.

Hix, Simon
1993 *European Integration and Party Behaviour: Party Adaptation to Extra-System Challenges*, Paper submitted to the ECPR Joint Sessions, Leiden.

Hoffmann, Stanley
1966 'Obstinate or Obsolete? The Fate of the Nation-State and the Case of Western Europe.' *Daedalus*, 95, 3, pp. 862-915.
1983 'Reflections on the Nation-State in Western Europe Today.' In: Loukas Tsoukalis (red.), *The European Community. Past, Present and Future*. Oxford, Blackwell, pp. 21-37.

Horner, Franz
1981 *Konservative und christdemokratische Parteien in Europa. Geschichte, Programmatik, Strukturen*. München, Verlag Herold Wien.

Irving, R.E.M.
1979 *The Christian Democratic Parties of Western Europe*. Londen, George Allen and Unwin.

Jacobs, Francis, Richard Corbett en Michael Shackleton
1992 *The European Parliament*. Essex, Longman, tweede druk.

Johansson, Karl Magnus
1993 *Transnational Party Co-Operation: The Case of the European People's Party*, Paper submitted to the ECPR Joint Sessions, Leiden.

Karvonen, Lauri
1993 'In From the Cold? Christian Parties in Scandinavia.' *Scandinavian Political Studies*, 16, 1, pp. 25-48.

Katz, Richard S. en Peter Mair
1993 *Varieties of Convergence and Patterns of Incorporation in West European Party Systems*, Paper submitted to the ECPR Joint Sessions, Leiden.

Keating, Joan
1992 *The British Experience: Christian Democrats Without a Party*, Paper submitted to the ECPR Joint Sessions, Limerick.

Kersbergen, Kees van
1991 *Social Capitalism. A Study of Christian Democracy and the Post-War Settlement of the Welfare State*. Florence, EUI.
1992 'Het centrum van de macht en de macht van het centrum: een vergelijkende analyse van de bijzonderheid van Nederland en de Nederlandse christen-democratie.' In: Uwe Becker (red.), *Nederlandse politiek in historisch en vergelijkend perspectief*. Amsterdam, Het Spinhuis, eerste druk, pp. 177-205.

Koole, R.A. en H.-M.T.D. ten Napel
1993 'De conservatieve verleiding. Christen-democratische machtsvorming op Europees niveau.' *Civis Mundi*, 32, 1, pp. 12-20.

Koopmans, T.
1991 'The Birth of European Law at the CrossRoads of Legal Traditions.' *American Journal of Comparative Law*, 39, 3, pp. 493-506.

Kuiper, Roelof
1992 *Zelfbeeld en wereldbeeld. Antirevolutionairen en het buitenland, 1848-1905.* Kampen, Kok.

Lenaerts, Koen
1991 'Some Reflections on the Separation of Powers in the European Community.' *Common Market Law Review*, 28, pp. 11-35.

Liagre Böhl, H. de
1991 'De confessionelen en het corporatisme in Nederland.' In: Paul Luykx en Hans Righart (red.), *Van de pastorie naar het torentje. Een eeuw confessionele politiek.* 's-Gravenhage, SDU.

Lucardie, A.P.M. en H.-M.T.D. ten Napel
1993 'Van confessioneel naar liberaal-conservatief? De ontwikkeling van het CDA vergeleken met christen-democratische partijen elders in Europa.' In: *Jaarboek DNPP 1992.* Groningen, Rijksuniversiteit Groningen, pp. 53-72.

Lücker, Hans August en Karl Josef Hahn
1987 *Christliche Demokraten bauen Europa.* Bonn, Europa Union Verlag.

Madeley, John T.S.
1977 'Scandinavian Christian Democracy: Throwback or Portent?' *European Journal of Political Research*, 5, 3, pp. 267-286.
1992 *The Antinomies of Lutheran Politics: The Case of Norway's Christian People's Party*, Paper submitted to the ECPR Joint Sessions, Limerick.

Maier, Hans
1976 'Oorsprong en grondslagen van de christelijke democratie.' *Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen*, 21, 1, pp. 3-25.

Major, John
1993 'Raise Your Eyes, There Is a Land Beyond.' *The Economist*, 25 september 1993.

Mény, Yves
1993 *Government and Politics in Western Europe. Britain, France, Italy, West Germany.* Oxford, Oxford University Press, tweede druk.

Napel, H.-M.T.D. ten
1992 *'Een eigen weg'. De totstandkoming van het CDA (1952-1980).* Kampen, Kok.

Papini, Roberto
1988 *L'Internationale Démocrate-Chrétienne. La Coopération Internationale entre les Partis Démocrates-Chrétiens de 1925 à 1986.* Parijs, Les Editions du Cerf.

Pridham, Geoffrey en Pippa Pridham
1979a 'Transnational Parties in the European Community II: The Development of the European Party Federations.' In: Stanley Henig (red.), *Political Parties in the European Community.* Londen, George Allen & Unwin, pp. 278-298.
1979b *Towards Transnational Parties in the European Community.* Londen, Policy Studies Institute.

Smid, Eiko
1993 *Het CDA binnen Europa, Europa binnen het CDA.* Doctoraalscriptie, Vakgroep Bestuurskunde, Rijksuniversiteit Leiden.

Smith, Gordon
1989 'Core Persistence: Change and the "People's Party".' *West European Politics*, 12, 4, pp. 157-168.

Verbrugh, A.J.
1991 *Nederlandse levensstijl en taal in het verenigende Europa*. Barneveld, Uitgeverij De Vuurbaak.

Weiler, J.H.H.
1991 'The Transformation of Europe.' *The Yale Law Journal*, 100, pp. 2403-2483.

Wetenschappelijk Instituut voor het CDA
1990 *Publieke gerechtigheid. Een christen-democratische visie op de rol van de overheid in de samenleving*. Houten, Bohn Stafleu Van Loghum.
1993 *Europa en maatschappelijke organisaties*. Den Haag, Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

Wissen, G.J.M. van
1982 *De christen-democratische visie op de rol van de staat in het sociaal-economische leven*. Amsterdam, Rodopi.

Wolters, Menno (red.)
1992 *Democratie en beleid in de Europese Gemeenschap*. Alphen aan den Rijn, Samsom H.D. Tjeenk Willink.